

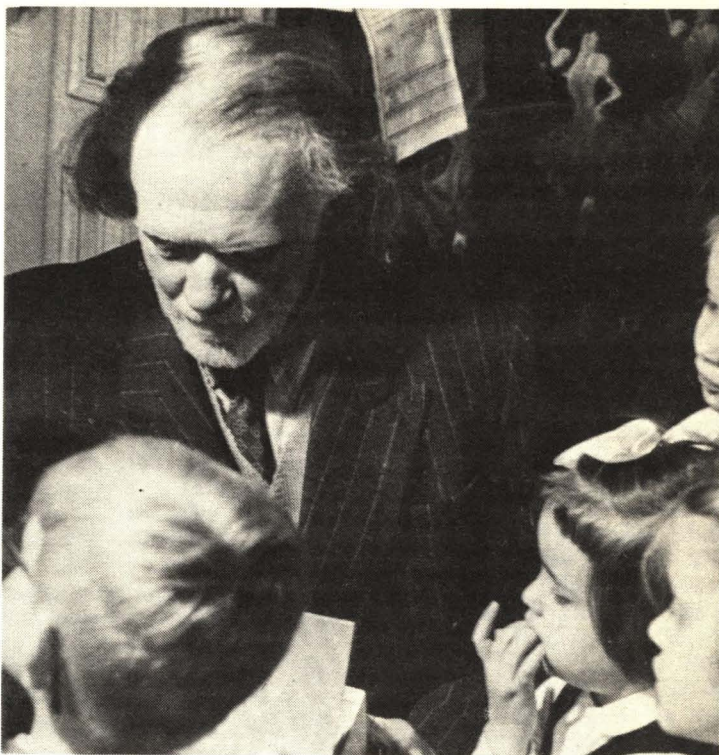
Korunkkal, 1982

Visszanézni megtett útra,
akár hegyek közt, akár az életben,
nem szerettem soha.
Mindig csak arra néztem,
ami előttem volt.
Most, hogy szorgos kezek összehordtak
minden babszemet,
amit az élet útján elhullattam,
látszik az út, áttekinthető kezdeteig.
Mi lehetett a hajtóerő,
amely minden akadály ellenére
máig egyenes úton hol röpítette,
hol vonszolta
ennek az életnek szekerét?
Egy reménytelen, viszonzatlan, viszonzhatatlan szerelem.
A néphez,
melynek ezeréves látható története,
és talán még jobban nyelvében,
dalában élő többezeréves láthatatlan élete
ellenállhatatlanul vonz magához vérségi kötelék nélkül is.

Kodály Zoltán

Vargyas Lajos

Kodály, a nemzeti géniusz

Minél fejlettebb egy nemzet kultúrája, annál különbözőbb művészegyeniségekben fejezi ki magát. A nemzeti jellemnek differenciált, kultúrában gazdag színskálája bomlik ki; a nagy szellemek alkotásaiban minden jellemző vagy különleges árnyalata megjelenik a nemzeti léleknek; a szellemi élet nagy egészében, alkotóinak művészi termésében kiteljesedik minden vonásával a nemzet lelki arca.

Vannak mégis alkotók, akiket ebből a sokféleségből különösen magáénak érez a közösség, akik életművében a nemzeti bélyeg szinte sűrített formában kap kifejezést. Ezek legfőbb élményüknek érzik a különleges magyar világot, ezt akarják egész életük munkájával művészi síkon kifejezni. Kialakul bennük a magyarságnak egy gazdag, teljes, magas rendű képe, ezt építik föl részeiből: a népténelmi múlt magyarjaiból vagy az ősi mondák világából. Íróink közül ez hajtotta Arany Jánost, a népelet epikusát a honfoglalás előtti korok mondáihoz; ezt tette Móricz Zsigmond regényeiben, amikor hatalmas emberteremtő művészetével szinte mindent felmarkolt, ami magyar, s a típusok végtelen során keresztül zsúfolt sokaságban öntötte az embert, az örök, időfölköti magyart.

De talán senki sincs a magyar szellemi életben, akit a nemzeti léleknek ez a meglátott, magas rendű képe annyira megszállott volna, mint

Kodály. Amit a két nagy epikus tett az irodalomban, azt tette ő a zenében talán még tudatosabban. Ez a megszállottság hajtotta, amikor a magyar falvakat járta a fölfedező izgalmával Pozsonytól Bukovináig, hogy feltárja az ismeretlen s már-már veszendőben levő hagyományt. Ez adta az erőt, hogy egy élet munkájával tárja fel a benne rejlő művészi értéket és történelmi tanulságokat. Ezért kutatott elsárgult papírokon régi korok hangulatát őrző táncok után: hogy osszerakja a nemzeti lélek minden színét, minden megtalált hangját egy nagy, egyetemes, összefoglaló képbe. Amit Wagner az ősgermán mítoszokban látott: a nemzeti jellem őszerejű, csorbítatlan és gazdag világát, azt Kodály az élő néphagyományban találta meg: a néplelek gazdagságában, a népzeneben. Ettől kezdve élete célja ennek a népleleknek kifejezése. Számára a népzene nemcsak zenei ösztönzéseket jelentett, nemcsak elemeket, amelyeket beleépíthetett egy új művészi stílus épületébe, hanem olyan élményt, amelyet szolgálni akart, hogy mindig, ami benne érzelmi mélység, különös zenei megnyilatkozási forma, egy sajátos arcú emberség, az ő művészetén keresztül szóljon meg egy nagyvonalú művészi elképzelés egységében. Nem téma, hanem az alkotás központja, célja.

Ennek a meglevenítő munkának sokféle fokozata van. Amikor a dalokat külön-külön adja zongorakísérettel

vagy kórusfeldolgozásban, akkor is túlnő a feldolgozás a „zongorakíséret” szokott fogalmán: lelki tartalmában felnagyítja, hatásában felfokozza. Bár a dallamok önmagukban is a népzene legnemesebb darabjai, amelyekben a néplelek legmélyebb hangja szólal meg, de ami abban egyszerű eszközökkel kifejezett élmény, azt építi föl nagy művé a nagyobb keretek, a gazdagabb eszközök, a szélesebb művészi forma segítségével, hangulatában kiemelve és felfokozva. Így lesz az egyszerű négysoros dalból kompozíció. Gondoljunk a *Magyar Népzene* sorozat egy-egy több strófás balladájára vagy bármelyik darabjára: ha a hangulati felépítést, a kifogyhatatlan gazdagsággal ömlő költői fantáziát és zenei invenciót tekintjük, kétségtelen, hogy minden egyes feldolgozás eredeti költői lelemény. De olyan alkotás, amely a feldolgozott népdal és a teljes népkultúra szellemét szolgálja kongeniális beleérzéssel.

A dal: a néplelek hangja

Fokozottan érvényes mindez kórusfeldolgozásaira. Egy *Molnár Anna* vagy a különösen szuggesztív *Székely keserves* a népdal költői tartalmának, hangulatvilágának átérzésében és művészi felfokozásában felülmúlhatatlan példák.

Kodály azonban ennél is továbbment. Nem elégitette ki még az ilyen felfokozó erejű feldolgozás sem. Mert így az egyes dal mindig csak ki-

szakított része a népi világnak, annak a világnak, amely ezer és ezer népdalból leszűrődve és ezer és ezer élethelyzetével a háttérben, egy nagy, egységes érzelmvilág, egy sajátos emberi világ képével élt lelkében. Minél többet felmarkolni ebből az emberi világból, minél teljesebb képet adni róla: ez volt állandó törekvése. Folkloristaként nem szűnt meg hangoztatni: hogy csak az értheti meg igazán a népdalt, aki azt a valóságban, a maga környezetének sokféle színével együtt ismeri, s azt kívánta a művészetben is: a népeletet a maga teljességével oda-rajzolni a dalok köré.

Ezt a célt szolgálták több népdalból összefűzött, ciklikus kórusművei, a *Karádi nóták*, a *Mátrai képek*. Mindkettő valóságos életkép. Egyik dal a másikat egészíti ki és kikekeregíti azt a képet, amit mindegyik külön-külön ad a népeletről. A Karádi nótákban egész betyártörténet játszódik le: három-négy dalban előtűnik áll a mulató, hetyke, zsandárokkal dacoló, majd a bírának könyörgő, babájától búcsúzó betyár alakja, utána pedig ellentétképpen a gondtalan mindennapok szerető, tréfálkozó, felelőtlen emberének hangja: a kanásznóta és hangulatban rokon társai, a falusi élet köznapjainak dús televénye. A feldolgozás csodálatos intenzitással tudja megleveníteni a dalok mögött meglátott életet a bennük megérzett hangulat felfokozásával. Nem programzenéről van szó ezekben: a

legnemesebb értelemben vett költői ábrázolásról, amely egy jellemző érzelmi vonással felidézi lelkünkben az élet egy darabját.

A Mátrai képektől a Székely fonóig

Ennek a műfajnak legnagyobb és máig utól nem ért példája a *Mátrai képek*. Ebben a négy tételre tagolódó, hatalmas kórusképben időhűben benne van szinte az egész népélet minden jellemző vonásával. A Vidrócki betyár balladájában a hősi és tragikus elem s a hegyvidék titokzatos, komor hangulatai keverednek a népélet emelkedett, megilletődött pillanataival. A sötét színek után más világba jutunk: a szeretőtől való búcsúzás, a honvágy és bánat, a gyengéd kedveskedés hangjai után kitör az öröm, s az újjongó mulatsággal áll össze a mű teljes életképpé. Az egyes dallamok így, kompozícióba beállítva, egymást erősítve egy vidék, egy nép sajátos színeit, életének jellemző pillanatait is felidéznek, s így hatásban felfokozódnak.

Még ez sem volt az a megoldás, amit véglegesnek érezt volna. Mert ezekben a kórusokban még mindig csak a költői fantázia ereje éreztet meg valamit a népélet színeiből a dalokon keresztül, ahelyett, hogy maga ez az élet magyarázná az egyes dalokat a maga ezerféleképpen változó helyzeteivel, örömeiből, bánata, tréfái és halálfélelme sajátos hangulatával, ember-típusainak az élet különböző helyzeteiben való viselkedésével. Bármennyire nagylegzetű kórusmű is mindkettő, csak néhány válogatott dallam, néhány jellemző vonás felvillantására alkalmas. Aki a népélet teljességét akarta bemutatni, az szükségképpen jutott el a színpadi ábrázolásig.

Első próbája volt ennek a *Háry János*. A naív népi mesevilágot utánozni hivatott szövegekönv alkalmat adott a szerzőnek arra, hogy a *zeneben hitelesebb* képét adja mindannak, ami a nép vágyaiban és képzeletében él. A színdús zenekari hangzásokkal aláfestett dalbetétek már valóban valami életkeretben — bár mesészerű, mégis népi életkeretben — állnak össze a magyar nép érzelmvilágának hiteles tablójává.

A következő lépés azután már meghozta a tökéletes megoldást. A *Székely fonó* az a csúc, amelynél magasabbra ezen a téren nem lehet emelkedni. A rövid meseváz, amit Kodály állított össze a felhasználni kívánt dalok tartalmának megfelelően, csak annyit akar elérni, hogy minél több, minél jellemzőbb élethelyzetet mutasson be, az érzelmek minél több árnyalata

ként az egyes dalokhoz, amelyekben lejátszódik az egész élet. Itt a mese, a játék a dalokhoz készült. Vagyis az ideális, korszerű, stilizált színpadot valósítja meg, s vele együtt a korszerű, stilizált zenedrámát: nem akarja a reális valóságot állítani a színre, ami énekelve-zenélve úgyszólván mindig irreális: hanem egy elvont, valóság fölötti életháttérrel ad a zenének, amelyben igazában lefolyik a cselekmény, „a valóság égi mása”. Ennek a stilizált háttérnek csak annyi a szerepe, hogy minden dalt azzal az élethelyzettel értelmezzen, amelyből született. A játék, a tréfa, a fonóházi szórakozások, szerelem, elválás, halál, a képzelet színes vagy groteszk képei, végtelen sok bánat — ez az alaphangja az egész darabnak, akárcsak az egész népdalnak, „keves öröm vegyítve sok bánattal”, mint Arany írja — végül felszabadult újjongás. Mindez a népéletből vett megfelelő jelenettel és alakokkal aláfestve összefonódik egy nagy egységgé: a népélet teljes és művészi freskójává.

Másik egysége a műnek a művészi felépítés nagy egysége, a bánat és az öröm, a hangulatok és az érzelmek arányos váltakozása, az ebből adódó művészi egyensúly, aminek két nagy pillére van: a középre helyezett, hatalmas sirató s vele szemben a lakodalom tombolása a végén. A kegyetlen, hideg kvartoszlopból vijjogó siratóban a haláltól megrémült embernek szinte primitív döbbenetét éljük át. Minden bánat és végtelen szomorúság, ami odáig lejátszódott, s amit még ezután elsírnak, kétszeres jelentőséget kap ennek a halál-döbbenetnek árnyékában. Ha az életet ez a sötét megsemmisülés várja, akkor annál inkább kívánja a lélek a boldogságot, annál kevésbé tudja elviselni, hogy az életben is csak szomorkodnia lehet. Ez a sötét árnyék borong tovább a tudat alatt az egész darabon. Az egymástól elválasztott pár bánatát ez árnyékolja az utolsó jelenetekben vigasztalan szomorúsággá, és ettől szabadulnak fel az egymásratalálás végső boldogságában. A szerző tudatosan ki is emeli mindezt a választott szövegekkel: „Én Istenem, sok bűm után adj egy csekély jót is immár!... Én Istenem, add megérnem, Kiti szeretek, avval élne!” „Ha ezt meg nem adod nekem, Én Istenem, végy el engem!” És kitör felszabadultán és vadul az újjongó öröm. A bánattól meggyötört, a haláltól megijesztett ember mégis talál egy pontot az életben, ahol kárpótlást kaphat, az egyetlen, rövid örömet. S mert oly rettenetes és ijesztő volt a sirató, a halálvízió, azért

olyan tomboló a finálé, hogy szinte szétveti a falakat. Ez a hatalmas koncepció méltán sorakozik nagy alkotásai, a *Psalmus* vagy a *Te Deum* mellé, koronájaként mindannak, amit Kodály a folklórra épülő műfajokban alkotott. Abban a képben, amit az önmagát kereső nemzet alkot magáról, most már ez a hatalmas szintézis is ott lesz nemzetünk tudatában, irodalmunk annyi hasonló, nagy szintézise között.

A tudós és a művész

Ami a népdalhoz vezette, hogy a benne megnyilatkozó nemzeti lélek vonásait fejezze ki rajta keresztül, ugyanaz vezette, amidőn a történeti magyarság zenei megnyilatkozásait kelti életre elfeledett vagy már csak eldugott falvak cigányainak hangszerein élő régi táncokban, s bennük régi korok hangulatát idézi föl, a magyarság sajátos régi stílusait fejleszti ki múltidéző, egyúttal korszerű alkotásokká. A *Galántai* táncok témáját régi följegyzésben találta, a *Marosszéki* táncok témái élő hagyományból származnak, erdélyi hagyományörző cigányok és parasztnépzések hangszere darabjaiból. De ezúttal a hagyomány múlt századok feledésbe merült zenéjét tartotta fenn. Verbunkosai, amelyeket a Háry Jánosban vagy a Székely fonó táncjelenetében hallhatunk, Liszt hagyományát követik: ő is fel akarta emelni a verbunkost a magasrendű műzene világába. Csakhogy Kodály már Liszt-nél biztosabb talajon állt, amikor ehhez a zenéhez nyúlt: az egész magyar hagyomány ismerete, a régi korok zenéjének felkutatása, veleszületett s tudományos kutatásaiban tudatosult magyar ízlése vezette, hogy mind a verbunkosban, mind a megelőző korok muzsikájában megtalálja az igazán eredetit és a jellemzően magyart. A „feldolgozás” nemcsak megtartja ezt a hangot, hanem még fokozza is, azaz olyan történelmi levegőt ad a műveknek, amit csak a *tudós kutató és a beleérző művész együtt* tud megadni egy alkotásnak. Mert ebben az ő meglevenítő munkájában az a nagyszerű, hogy benne elválaszthatatlanul egyesül a tudós és a művész. Amit a tudós felkutat és kiderít, azt a művész szóltatja meg. Művészete ezekben a darabokban tudós munkájától nyeri hitelt.

Hogy ezt a népzenehez tapadó munkásságot helyesen tudjuk értékelni, rá kell mutatnunk művészetének sajátos jellegére. Ő nem önmagát keresi műveiben, önkifejezését nem belső világának mélységeivel, belülről való kitárulkozással valósítja meg, mint a lírikus Bartók. Ő epikus.

Ez nem azt jelenti, hogy nincsenek sajátos hangulatai, műveinek nincs „lírja” — enélkül nem is lehetne művész. Hanem jelenti azt, hogy invenciója szeret külső dolgokhoz tapadni: nem a megnyilatkozni akaró belső világ keresi a kifejezési lehetőséget, néha külső elemek felhasználásával is, mint Bartóknál, hanem a külső dolgok keltik fel benne az élményt: szöveg, téma, stílushagyomány, a hagyománnyal humanizált paraszti világ. Ezért tudta magát annyira átadni a népzene, és ezért van, hogy eredeti alkotásainak legnagyobb részét is a szöveges művek teszik ki: dalok, kórusok és nagyzenekari kórusművek.

Az epikus lírája

Hogy mennyire van „lírja” is az epikus természetű alkotónak, legjobban dalai mutatják. Schuberten kívül nincs még egy zeneszerző, aki annyira par excellence dalköltő lenne, mint ő. Mintegy negyven eredeti dala mind a leggazdagabb dallaminvenció, mély líra és költői fantázia terméke. Nemes veretű melodikája külön hang a dalirodalomban. Ez a melódika is, mint egész vokális zenei nyelve a kórusok szólamainak énekszerűségétől a *Psalmus* szőlőjának deklamációjáig annak az új vokális stílusnak eredménye, amit Kodály Bartókkal együtt a népdalból alakított ki saját egyéniségének megfelelő művészi stílusban. Műzenei melódika ez — a népdal stílusának visszénye művészi síkon. Egyúttal szinte magától értetődő, hogy mind nála, mind Bartóknál ez a melódika, ez a deklamáció a nyelv szelleméből fakad. Egy hosszú, idegen szellemű korszak után újra visszahelyezi jogaiba a nyelvet. Ebben olyan a jelentősége számunkra, mint Wagneré a német nyelv számára.

Aki annyira vokális szerző, mint Kodály, az szükségszerűen jut el a kórusművészet megújításához. Munkássága ezen a téren a leggazdagabb, és művészetének ezt a részét művelik hazájában legszelebb tömegek. Ő maga is, úgy látszik, ebben érezte magát leginkább otthon, azért tért vissza hozzá újra meg újra, ezért művelte minden elképzelhető fajtáját: 2–3 szólamú kis gyerekkarokat, énekgyakorlatokat és 6–8 szólamú világi és egyházi kórust, eredeti témáját vagy népdalfeldolgozást — kiapadhatatlan változatosságban. A 16. század nagy vokális kultúrájához kapcsolódik, nemcsak véletlen egyezés folytán, hanem tudatosan is. Népdalból kiművelt s a magyar nyelv szellemének megfelelő, nemesen vokális melódika és a 16. század polifon kultúrája, szigorú szólamvezetése egyesült

nála egy új kórus-virágzásban. Nyomában ma Magyarországon határozott vokális kultúra bontakozott ki világi és egyházi műfajokban egyaránt. S itt ragadhatjuk meg Kodály egyéniségének egy másik vonását, amely messze túllép az alkotóművészetén, de ami alkotó munkásságára annyira visszahatótt. Ez a kóruskultúra nála a művészi irányon túl egyúttal kulturális-szociális fegyver is volt, egy nagyvonalú művelődéspolitikai terv eszköze. Evvel akart széles néprétegeket bevezetni a zenei műveltségbe, elvinni a magas művészeti alkotások megértéséig és megszerettetéséig. Nem győzte hangoztatni, hogy az énekhang, a kóruséneklés a legszegényebbek is rendelkezésre áll, valamint azoknak is művészi élményre ad alkalmat, akiknek hangszerjátékra nincs tehetsége. Így azok is részt vehetnek magasrendű zene megszólaltatásában, a zenélés örömeiben, akik máskülönben csak nehezen vagy sohasem jutnának hozzá. Ezért áldozott annyi időt és gondot az iskolai énektanításra, a kottaismeret közkinccsé tételére, ezért írt annyi iskolai énekgyakorlatot a biciniáktól a négyszólamú kartételekig. Az a közösségi gond, amely több nagy alkotót késztetett arra, hogy megkönnyítse az utat a hangszerrel tanuló gyermekek számára saját koruk zenéjéhez — gondoljunk Bach két-szólamú invencióira vagy Schumann gyermekdarabjaira, hogy csak a legfeltűnőbbeket említsük —, az Kodálynál sokkal nagyobb arányokban jelentkezett. Ő az egész nemzetet akarta kivezetni a zenei műveltségéből és eljuttatni a magas művészet nagy élményéhez. Hogy azután ebből a nemzeti hiányérzetből fakadó és nemzetre szabott mozgalomból világmozgalom és világsiker született, az csak azt igazolja, hogy ami egy nemzet előbbrevitelére alkalmas, az általános emberi érték és más nemzetnek is használható; vagy fordítva: csak az visz előbbre egy nemzetet a fejlődésben, ami összemberi vonatkozásban is érték.

A kórusművészet csúcsai

Kizárólag művészi célú kórusműveiben nagy stílusgazdagsággal találkozunk. Ezen a modern szempontból járatan úton sokféle lehetőséget próbált ki, sokféle irányban indult el és szinte minden úton eljutott a sikeres megoldáshoz, a végleges művészi eredményhez. A népdalfeldolgozásokat ezúttal figyelmen kívül hagyva, csak az eredeti témájuk közt is rendkívül nagy a változatosság: lírai hangulatú, színes hangzásokban gazdag, poetikus művek, mint az *Öregeli*; a lehellethi-

nom és festői *Norvég lányok*; átszellemült, természetfestő képek, mint az *Este*; áhítatos hangulatú *Tantum ergo* és *Ave Mariák* sejtelmes-titokzatos természethangulat a *Hegyi éjszakákban* váltakozik olyanokkal, mint az ódai szárnyalású *Liszt Ferenchez* és az *Ének Szent István királyhoz*; és minden kórusművészetét betetőzi a megrázó motetta, a *Jézus és a kufárok*. Ebben a bibliai szövegrészekből maga válogatta képen is mintha megint a Psalmus lírája lobogna: a temp-lomból kufárokat kiűző Jézusban saját szerepét élheti át a szerző.

Mindegyik mű más-más kórustechnikát, más jellegű szólamvezetést kívánt. Homofon-akkordikus jellegű az *Öregek* és részben az *Este*; ezek gazdag színskálájukkal, hangulatfestő akkordhangzásokkal hatnak. A Jézus és a kufárokból kavargó polifónia váltakozik nemes, lágy, majd haragtól felcsattanó szóló- és akkordrészekkel és elfojtott pianostuttogásokkal. De bármilyen jellegű a mű, abban mind megegyezik, még a homofon darabok is, hogy szólamvezetésük kóruszerű, könnyen énekelhető és önálló.

Egészen sajátos polifoniát alakított ki a népdal-kórusokban. A népi dallam a feldolgozásban magától értetődően utólérhetetlenül kiemelkedik a többi szólam közül. Elképzelhetetlen, hogy három vagy akár csak még egy szó-lamban is vele egyenértékű dallamot lehessen szerepeltetni. Ilyenkor a többi szólam-ban egészen elűtő jellegű, de önmagában teljesen szólisztikus kísérő dallamokat alkalmaz, gyakran szöveg nélkül, egy szótagra énekelve. A föl-löttük kirajzolódó dallamhoz képest az összes többi kíséretnek számít, viszont önmagukban nézve önálló szólam-vezetésű dallamok. Téma és „kíséret” egymáshoz képest úgy elválik, mint a homofoniában, a kísérő szólamok ön-álló dallamvezetése szerint azonban tökéletes a polifónia. Gondoljunk a Karádi nóták könyörgő betyárjának jelene-tére vagy a Székely keserves tengerzúgására és jajgató kíséretére. Erre a megoldásra a Psalmus szólóját kísérő, jajgató nőikarban talált rá elő-ször. Itt a kétféle stílus elő-nye érvényesült: a polifónia énekszerű, önmagában is él-vezhető szólamvezetése és a homofónia dallamot kiemelő, áttetsző világossága.

Mindaz a tudás, ami kórus-kezelésben jelentkezik, s amit kórustapasztalataiból le-szűrt, legmagasabb fokon je-lentkezik nagyzenekari kó-rusműveiben, a Psalmusban és a Te Deumban. Különösen az utóbbi — Kodálynak talán legkiérettebb alkotása — mu-tatja kórusművészetét a leg-magasabb fokon. A nemes ve-

retű szólamok csodálatosan ívelő dallamvonala, hangfek-vése olyan énekszerű, hogy éneklése szinte fizikai jólesést vált ki. A szakadatlanul ára-dó nemes ritmusokban egy-más után változnak a meg-ragadó képek: földreboruló tömeg könyörög ijedten, majd hatalmas angyalseregek zen-gik, hogy szent az Isten, majd hűvös csarnokok tárulnak ki és a mártírok fehér, merev csoportja villan elő; miszti-kus pianissimókból hatalmas fokozással kitáruló forték; mintha csakugyan mennyei kapuk nyílnának meg. Az invenció nagyvonalúsága, a magas fokú technikai tudás és a gazdag költői fantázia a legnagyobb remekművek kö-zé emeli.

A Psalmus Hungaricus

A másik remekmű, a Psalmus már sokkal erősebben épül a szólóénekre és a zene-kar színeire és kifejezési le-hetőségeire. De hatalmas kó-rustételek váltják fel időn-ként ezt a zenekar-kíséretes deklamációt. Egy-két korai énekkari műtől — az ifjúkori Estétől, a *Két zoborvidéki népdaltól* eltekintve — ekkor tört fel belőle először a nagy-vonalú énekkari komponista, s alkotta meg egész életmű-vének legjellemzőbb remekét.

Amikor egy mű hatása a folytonos emlékezésben sem veszít erejéből, amikor az újabb élmények mindig ig-a-zolják és gazdagítják ben-nünk élő emlékét, amikor tu-datára ébredünk annak, hogy a mű jelentősége bennünk az idő teltevel egyre növekszik, akkor válik az alkotás szá-munkra remekművé. Így nőtt meg bennünk a Psalmus ed-igi élete folyamán.

Csalhatatlanul biztos indí-tással ragad meg mindjárt az első hangokban. Vad szenvedély viharzik föl a zenekar-ban, néhány ütemben hallat-lan feszültség torlódik egy-másra, aztán a hullámok hír-telen leomlanak, és várako-zástól fűtött hangulat vezet át a mű valódi kezdetéhez: megszólal az énekkar. Egy-szerre különös, sejtelmes vi-lágban vagyunk: ez a piano kórushang az emberentúli vi-lágból szól felénk. S ez a mindennapok feletti, különös hangulat megmarad akkor is, amikor a kórus-háttérből ki-lép a zsolttáros és megkezd-i énekét. A zenekar fűtött hangzásokkal kíséri: fojtott zsongással, nyugtalanul bor-zongó futamokkal vagy fel-csapó kitörésekkel; az énekes pedig könyörög, vádol, retteg és átkozódik. Kinek nevében teszi, Kodályban vagy az egész magyarságban? Mind a kettőben. Amint a 16. szá-zadi költő is azonosult a zsolttáros szavaival, Kodály is magának érezhette — né-hány évvel a 20-as évek meg-hurcoltatásai után — az olyan panaszokat, hogy „egész

ez város rakva haraggal... innét én régen elfutottam volna”. Még inkább képzel-hette ezeket a szavakat egy nemzetét ostromozó próféta aj-kára, aki egész nemzete ne-vében támad rá kora bűnös társadalmára.

A szavak, a panasz, az in-dulathullámszerű mélyen embe-ri; mégis megmarad valami álomszerű távolságban, vala-mi költői emelkedettségben. Az ének nemes vonala, az akkordok zsúfolt hangulata mindig megtartja valóság föl-lötti lebegésében.

Az indulatok pedig egyre magasabbra csapnak, egyre fojtottabb pianók ellentéte feszül a kitörésekben. A sejt-elmes kórustéma is egyre sodróbb lendülettel kereng közelebb a fokozások tető-pontjain. Utoljára hatalmas több szólamú tételben tornyo-sul föl, amely háborogva, föl-fölcsapó hullámokban nyug-szik el; végül már együtt jaj-gat a kórus az énekeskel: „Én pedig, Uram, Hozzád kiál-tok... Az ellenségtől Mert én igen tartok!” Azután az utolsó, legnagyobb fokozás előtt még egyszer egy léleg-zet-elállító, nagyívű piano-fo-háskodás égi fényű hárfahangzatok fölött, hogy utána dobok és harsonák közt annál magasabbra csapjon az ének: „Igaz vagy, Uram!” Mindent betetőz az eget ostromló, több szólamú összkar, míg egy-szerre megjelenik a harsogó zenekarban a bevezetés is-mert szólama, s mint varázs-ütésre, leomlanak a hullámok, és megint sejtelmes távolság-ból hangzik a kezdő ének. Mind jobban halkul, s lassan beletűnik a végtelenbe. Az égi kapuk bezárultak, az álomkép eltűnik szemünk elől. A klasszikus mű csodá-ját éltük át: egy örökkévaló világ képe tűnt fel, aminek emléke továbbkísér a mű el-hangzása után is.

A szögre akasztott líra

Művészi alkotások közt rit-kaság az olyan, amely hiány-talanul képviseli alkotóját; még kevesebb az olyan, amely egy egész nemzet művészetét egymaga képviselheti. A Di-vina Commedia, a Hamlet, a Faust, a Bűn és bűnhődés ilyen alkotás. A gazdag ma-gyar irodalomból nem tud-nánk olyan művet említeni, amely egymagában kiállhatna az egész nevében. Mindig művek sorozatát szedjük ösz-sze gondolatban, amelyek ki-egészítik, magyarázzák egy-mást. Egyedül a fiatal ma-gyar zeneművészet hozott lé-tre olyan művet, amely sűrítve reprezentálhatja, bármilyen nagy remekművek sorakoz-nak is fel mellette. A Psalmus a magyar zenének egy-szeri, sűrített pillanata.

Ez az egyéni és közösségi lírai remekmű lezárás is, új út megnyitása is egyidejűleg. Mint nagyszabású kóruskom-

pozíció, elindítója annak az alkotássorozatnak, amit eddig olyan részletesen elemeztünk, a kórusszerzeményeknek. A három korszak közül, amelyet életpályájából megállapíthatunk, az első a hangszeres zene és a líra túlsúlyát mutatja. Még hozzá a leglíraibb műfajban, a kamarazenében. Két vonósnégyese, a trioszenenád, a maga nemében egyedülálló, nagyszerű csellószólószonáta, a gordonkázongora darabok jelzik ezt a korszakot, amely a végén méltóképpen zárul a Psalmussal. De hogy az átváltás mennyire tudatos volt Kodályban, igazolja az az 1932-ből való megnyilatkozása, hogy ötvenévesen „illik szög-re akasztani a lírát”. Vagyis pontosan tudta, hogy amit a Psalmusban és azóta tett, az nem az egyéni kitarulkozás, hanem a közösségnek magát átadó, abból táplálkozó epikus műve. A következő korszakban, 1932-ig, a Székely fonóig kizárólag népdaltémájú, illetve népdalnak szentelt műveket ír.

Magányos klasszikus

Ebből az életműből az európai modern zenének egyik legmarkánsabb egyénisége bontakozik ki. Ő járta a legkülönültebb pályát kortársai között. Még a hozzá legközelebb álló Bartóktól is lényeges különbségek választják el; úgy szólván csak az alap közös, a magyar népzene, ami összeköti kettejüket és a klasszikus értelemben vett formai fegyverem. Vagyis mindketten a forma és a közösségi humánus fegyelmét szegezik szembe a széthulló kor szellemével. Míg Bartók az elementárisat, egyéniségét felszabadító újszerűségeket kereste, addig Kodály monumentálisra vágyó egyénisége a mélységet, az egészséges, biztos alapot találta meg benne. Ő lényegében nem forradalmár, még ha indulásakor új utak keresése és fölfedezése nélkül nem is lehetett volna igazi művészetet teremteni. De az ő egyénisége a lezsűrítet, a befejezettséget kívánta. Már ezért is, meg művészete főként vokális jellege miatt is tartózkodóbb a harmóniai újítások terén. Ebben is, mint hangszerelő művészetében inkább az eredmények összefoglalása, a letisztulás jellemzi, semmint folytonos kutatás új lehetőségei után. Monumentális formateremtés, letisztulás, tartalmi mélység, technikai eszközökben válogatás, lezsűrítettség együtt: jelenti a klasszikust.

Nekünk, magyaroknak pedig, akiknek egész életművét szentelte, a sajátos nemzeti géniuszt.

Tüskés Tibor

Kodály és a magyar líra

Kodály zeneszerzői munkássága és a magyar irodalom kapcsolata: két érték kölcsönhatása és testvéri szövetsége. A magyar költészet ösztönzően hatott Kodály művészetére, és Kodály alakja, személyisége elevenen van jelen a magyar irodalomban.

A téma kifejtése előtt két megjegyzést kell tennünk.

Az egyik: amikor Kodály nevét mondjuk, Bartókra is gondolunk. Kodály és Bartók — ahogy Illyés Gyula mondja — „példamutató nagy ikerpár”, egymást kiegészítő és föltételező és nem egymással szembeállítható értékek. Abban is kiegészítik egymást, hogy Kodály inkább hajlott az éneklés felé, mint Bartók, és ezért kötődése is szorosabb az irodalommal, mint zeneszerző társának.

A másik megjegyzés: Kodályt nemcsak a magyar irodalomhoz, hanem a világirodalomhoz is erős szálak fűzik; mindig Európáig és magyarság összhangját kívánta; a biblia, Homérosz, a Kalevala, Goethe éppúgy jelen van művészetében, mint a magyar költészet. Talán érthető az „elfoglaltság”, ha mi most az utóbbival foglalkozunk részletezőbben.

Műveltségének kettős alapja van: zenei és irodalmi. A gyökerek az ifjúkorba nyúlnak vissza. Nagyszombatban, ahol a gimnázium nyolc osztályát végzi, a zenetanulás és az olvasás, a komponálás és az irodalom egyaránt vonzza. A felvidéki városban elevenen él a helyi irodalmi hagyomány, Pázmány Péter és

Faludi Ferenc neve. Első zenei kompozíciói közt már ott van egy Petőfi-vers, a *Vadonerdő a világ* megzenésítése. Pályaválasztását a zeneszerzés és a bölcsészeti tanulmányok vágya egyaránt motiválja: Budapesten egyszerre iratkozik be a zeneakadémiára és a tudományegyetemre, zeneszerzést tanul és magyar—német szakos tanárnak készül, s csaknem egy időben kap zeneszerzői és bölcsészdoktori diplomát. A *Psalmus Hungaricus*-szal kapcsolatban mondja: „Ha nem járok a bölcsészkarra, ha nem foglalkozom a régi magyar irodalommal, sohasem találom meg a Psalmus Hungaricus szövegét, amit akkor még csak a szaktudósok szűk köre ismert.”

Pályakezdése egybeesik a második magyar reformnemzedék föllépésével, a Nyugat megindulásával, Ady, Babits, Móricz, Szabó Dezső jelentkezésével, a magyar képzőművészet megújulásával, Rippl-Rónai, Egry József fölbukkanásával, a korszerű művészet-történeti gondolkodás megszületésével, Fülep Lajos első publikációival. A legszorosabb kapcsolat a Nyugat íróihoz fűzi. 1906-ban egy időben jelennek meg az „új időknek új dalai”, az első igazi Ady-kötet, az *Új versek* és a *Húsz magyar népdal énekehangra és zongorára* Kodály előszavával. A Nyugat 1908 és 1941 közt több mint tíz alkalommal foglalkozik Kodály művészetével, és ő maga is gyakran publikál a folyóiratban: Debussyről és Bartókról zenekritikákat ír, Ady megzenésített verseinek kot-

táját közli. Legfontosabb talán az az írása, amely először 1932-ben, előadásként hangzik el a Nyugat-barátok Körében, majd a következő év elején a folyóirat is közli. Itt mondja Móriczról: „Régen volt olyan felvillanyozó érdekességű olvasmányom, mint a nyáron A boldog ember; ez volt az első írásmű, amely végre mélyebben bevilágított ebbe a (ti. paraszti) világba. Számítalan helyen kellett felkiáltanom, hogy ez így igaz, így láttam én is; és annak, aki valami fogalmat akar szerezni erről a ma már omladozó kultúráról, ezt a könyvet kell majd lapoznia.”

Sem a zenetörténet, sem az irodalomtörténet nem vizsgálta még elég tüzetesen azt a kapcsolatot, amely Kodályt a Nyugat második nemzedékéhez, az úgynevezett népi írói mozgalomhoz fűzte. Sommás és téves ítélet, hogy „mindvégig a Nyugat védte Kodályt, nem a Válasz”. Kodály kapcsolata a népi írókhoz, azokhoz, akik Adyék után jöttek, ugyanolyan szoros, mint nemzedéktársaikhoz. Tamási Áron már 1928-ban ír róla. A következő évben Féja Géza méltatja a *Háry Jánost*. Németh László a Tanú-ban a Székely fonót elemzi. 1935-ben a Válasz helyet ad Kodály írásának, majd amikor megjelenik *A magyar népzene*, a folyóirat elismerő kritikát közöl a könyvről. Kodályban akár a falukutató mozgalom, a szociográfia-írás egyik korai ösztönzőjét is tisztelhetjük. Már 1927-ben fölhívja a figyelmet: „Nem